

21. Roe, K.M., Minkler, M., & Barnwell, R. (1994). The assumption of care-giving: Grandmothers raising the children of the crack epidemic. *Qualitative Health Research*, 4, 281-303.

22. Simon-Rusinowitz, L., & Krach, C.A. (1996). Grandparents at the workplace: The effects of economic and labor trends [Electronic version]. *Generations*, 20(1), 41-45.

23. Teichman, Y., & Ziv, R. (1998). Grandparents' and parents' views about their family and children's adjustment to kindergarten [Electronic version]. *Educational Gerontology*, 24, 115-129.

24. Tyszkowa, M. Grandparents and grandchildren: An often neglected relationship between significant others // *Journal of Counseling and Development*. – 1991. – P. 289-290.

25. Van Ranst N., Verschueren K., и Marcoen A. The meaning of grandparents as viewed by adolescent grandchildren: An empirical study in Belgium // *International Journal of Aging and Human Development* 41(4), 1995. – P. 311-324.

26. Woodworth, R.S. (1996). You're not alone you're one in a million. *Child Welfare*, 75, 619-635.

УДК 159.923.2

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САМОСТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ

Вільдгруб

Стаття присвячена теоретичному й емпіричному дослідженню особливостей розвитку самоставлення, наявності зв'язку між модальностями самоставлення підлітків які перебувають в умовах соціальної депривації. Розглядається проблема відображення соціальної ситуації на структурі самоставлення, складність побудови самоставлення, рівень вираженості самоставлення і його окремих модальностей.

Ключові слова: особистість, самоставлення, підлітків, дальність, соціальна ситуація, депривація.

Abstract. The article is devoted theoretical and empiric self relation, presence of connection between the modal'nostyami of teenagers which nakhodyat' in the situation of social deprivation. The problem of influence of social situation is examined on the selfrelation, complication of structure of self relation, level of self and his separate modal'nostey.

Keywords: *lichnost', self relation, teenagers, modality, social deprivaciya.*

Проблема формування особистості завжди була і залишилася однією з найактуальніших у психології. Суспільство ставить психологічними службами нові цілі і нові завдання, пріоритетним з яких є центрація на людині, формування здатності до самостановлення, самовизначення та самореалізації. На перше місце висунуто питання про цілісний розвиток особистості, що досягається через здатності виступати активним творцем власного становлення та прагнення до самореалізації та самовизначення.

Істотний внесок у вивчення особистісного розвитку внесли дослідники, як Л.І. Божович, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Є.І. Дзюбська, Л.С. Виготський, Я.О. Гошовський, А.А. Деркач, І.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, М.І. Лісіна, А.О. Люблінська, С.Д. Мухоморова, А.В. Петровський, Д.Я. Райгородський, П.Р. Чамата, Ю.М. Яценко, М.Г. Ярошевський та багато інших. Завдяки їхнім роботам дослідження особистості і її структурних компонентів у наш час перетворилося в найбільш розвинутий науковий напрям. Розуміння самостановлення як цілісної характеристики сприяє повноцінному розвитку індивіда, зокрема в сучасній суспільстві. Сьогодні на основі ідей Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, А.В. Мудрика, Н.І. Сарджвеладзе, В.В. Століна, С.Л. Рубінштейна [2; 3] самостановлення розглядається як найважливіший елемент у формуванні особистості, як результат інтеріоризації провідних соціальних функцій, що дозволяє орієнтуватися у світі матеріальної і духовної культури суспільства. У сучасній науці й освітній практиці розробляються підходи до процесу формування самостановлення індивіда.

Згідно із концепцією Л.С. Виготського, психічний розвиток особистості визначається соціальною ситуацією, тобто стано-

Пантілеєв стверджує, що зі сферою самоставлення і його будови ближчим чином пов'язаний феномен атракції. Адже атракція є одним з найважливіших понять для різних проявів міжособистісних емоційних ставлень. Останні ж істотно пов'язані з емоційним самоставленням особистості. Обидва види цих відносин розгортаються у внутрішньому просторі особистості. Саме в цьому просторі спочатку виникає людське ставлення до іншого індивіда. Глибокий зв'язок між ставленням до іншого ставленням до іншого виразно виступає не тільки на рівні теоретичного методологічного аналізу, але й на рівні конкретних емпіричних досліджень. Так, В.В.Століним показано схожість структур і змісту між соціальними вимірами самоставлення і ставлення до іншого. Аналітичні результати були здобуті Л.Я. Гозманом [6]. Як вважає С.Р. Пантілеєв, існує цілком достатньо аргументів, щоб припускати, що зміст емоційного ставлення до "іншого" і до "себе" слід шукати в дійсних життєвих ставленнях особи і соціальним контекстом, що стоїть за нею. Таке розуміння зрозуміло, чому численні спроби концептуалізувати самоставлення в термінах емоцій, переживань чи самоатитюдів не призвели до адекватного і несуперечливого розуміння цього явища.

Цілком очевидно, що соціум не безпосередньо впливає на самоставлення, що цей вплив здійснюється на різних рівнях і за допомогою різних механізмів включення (залучення) особистості в соціальні відносини. Причому, вплив соціального контексту на самоставлення здійснюється через мову емоційних відносин здійснюється опосередковано, через соціальну ситуацію розвитку, в яку включена особистість. Соціальні ситуації розвитку різні не тільки для різних індивідів, але і змінюються в ході життя окремого індивіда, приводячи до закономірних змін в особистісній організації. Унікальна соціальна ситуація розвитку, в якій виявляється включеним індивід, впливає на структуру і зміст його самоставлення двояким чином: по-перше, вона задає ту ієрархію цінностей, відносин діяльностей і мотивів, стосовно яких відбувається осмислення власного "Я" – наділення його змістом; по-друге, вона багато в чому задає і той "алфавіт" емоційних переживань, у якому це осмислення здійснюється. Вплив цей, як правило, не має жорстко визначених меж. Адже хоч діяльність визначає особистість, але особистість, у свою чергу, обирає ту діяльність, яка її визначає. Провідні діяльності не дані

виняткові, єдині і неповторні відносини між дитиною і дійсною оточує, насамперед соціальною. Ці відносини ми і назвемо соціальною ситуацією розвитку даного віку. Соціальна ситуація розвитку визначає собою вихідний момент для всіх динамічних змін, що відбуваються в розвитку протягом даного періоду. Вона визначає цілі, форми і той шлях, йдучи яким дитина набуває нових властивостей особистості, черпаючи їх із соціальної дійсності. Новим джерелом розвитку, той шлях, на якому соціальне ставлення стає "дуальним" [5 с. 258-259].

На цей час у сучасній психологічній науці накопичено велику кількість основаних на численних дослідженнях різних вчених фактів із проблематики розвитку та формування особистості дітей, які перебувають в умовах соціальної депривації. Праці Л.І. Бородової, Л.І. Божович, В.Г. Бочарової, О.В. Виноградової, Е.Я. Я.О. Гошовського, І.Ф. Дементьєва, І.В. Дубровіної, Л.І. Савіної, Т.І. Землянхіної, Н.П. Іванової, Є.І. Казакової, А.М. Прудиной, Н.М. Толстих, Е.Л. Фрухт торкаються проблем психологічності властивостей розвитку особистості в умовах соціальної депривації. Видів депривації (браку умов повноцінного розвитку) розрізняють: психічну, материнську, рухову та соціальну. Явище депривації є дуже небезпечним для закладів інтернатного типу через ізольованість від соціального середовища, закритість контактів, негативно відбивається на становленні особистості.

І.М. Богданова визначає такі негативні аспекти соціалізації в умовах соціальної депривації:

- відсутність спілкування з біологічними батьками;
- деформація родинних зв'язків через важке минуле;
- дефіцит любові, ласки, уваги;
- вузьке коло спілкування через закритий колектив;
- випадки жорстокості з боку персоналу та вихованців;
- регламентація проведення часу;
- несформований образ "Я";
- підвищення почуття тривоги, орієнтація на ворожість;
- закомплексованість, емоційне незадоволення;
- відсутність соціальних навичок особистого життя;

гієни);

- ранні сексуальні зв'язки; випадки сексуального насильства;
- обмежені можливості у виборі професії;
- відсутність навичок розв'язання власних проблем з офіційними структурами.

Унаслідок різнобічного аналізу наукових праць психологів встановлено, що психічна депривація індивіда є станом, який виникає внаслідок тривалого незадоволення його життєво важливих потреб (Лангмейер, З. Матейчек). Цей стан визнається одним із найсильніших та найбільш руйнівних симптомів негативного впливу виховання за відсутності сімейних взаємодій на особистісне зростання дітей, особливо у період підлітковості. До того ж, сучасні дослідження переконливо свідчать, що у закритих дитячих закладах відсутні умови для компенсації так званого "деприваційного синдрому", наслідком якого є підвищення тривожності, страху, невпевненості у собі, агресивності, низької мотивації досягнення (О.І. Казакова, І.О. Коробейников, В.М. Слущкий, В.М. Ослон, Є.Г. Трошихіна, І.А. Фурманов, А.Б. Хригорова, Л.М. Шипіцина).

Самоставлення проходить складний шлях онтогенезу. Спочатку воно формується в сім'ї як результат міжособистісних взаємин і впливів з боку дорослими, які визначають систему настановлень, а потім розвивають "Я-образ". Самоставлення, що виникає в процесі соціальної взаємодії індивіда як обов'язковий та унікальний результат психічного і духовного розвитку, набуває відносної внутрішньої цілісності, достатності, тобто самоспричиняє, а згодом і самопродукує свої наслідки, дові, структуру, механізми реалізації.

Таким чином, розвиток дитини багато в чому визначається її становищем у системі соціальних відносин. Соціальна ситуація виховання дітей, які перебувають в умовах соціальної депривації, має свою специфіку і являє собою несприятливий ґрунт для розвитку особистості. Відсутність безумовного прийняття, а також значущої фігури, постійно піклується про дитину, необхідність постійно пристосовуватися і заслужувати добре ставлення призводить до зниження самооцінки і ставлення до життя, до інших, негативно впливає на самостворення особистості.

ваність.

Кореляційний аналіз показав особливості прояву зв'язків між модальностями й між структурними компонентами самоставлення системно-структурного утворення в осіб із різними умовами процесу соціалізації.

У структурі самоставлення підлітків, які перебувають у соціальній депривації, найбільше абсолютне значення (ядро) суперечливі модальності "Аутосмпатія" і "Самозвинувачення". Найявне домінування емоційного компонента самоставлення, спрямовуюча впливу для респондентів має менше значення, ніж на складову як внутрішнє джерело активності.

Кореляційні аналізи довели відсутність зв'язків між модальностями емоційно-оцінного компонента самоставлення. Така картина, відсутність значущих зв'язків модальностей, свідчить про те, що в підлітків, які перебувають в умовах соціальної депривації, не формується власної ефективності в досягненні поставлених цілей за рахунок порівняння своїх досягнень із соціальними стандартами, успіхами інших людей, відмічається слабка стійкість до стресу й низький рівень прийняття соціальних норм. Модальності емоційно-оцінного компонента не інтегруються в єдину систему в міру їх виростання й свідомості, за їх важливістю відповідно до їх послідовності й узгодженості один з одним ("принцип психологічної централізації").

Відсутність узгодженості модальностей підкреслює загальну оцінку самоставлення для "самопостереження" і, як наслідок, формування соціально бажаних форм поведінки, оскільки цей компонент є похідним від трьох джерел – самоефективності, впливу навколишніх людей і самооцінки.

Високий позитивний рівень емоційно – ціннісного компонента підтримується за рахунок активної самоподачі й самоприкриття з "образу – Я" рис, які можуть викликати навіть тіньові прояви депривабільності. Представлені позитивні кореляційні зв'язки (між модальностями емоційно- ціннісного компонента самоставлення) відображають зв'язок "Аутосимпатії" з "Самоприйняттям", "Самоінтересом", свідчать про емоційну "закритість", несформованість оцінки в рамках самоставлення "Я-Я", про неможливість порівнювати свої досягнення

переміщається в сферу успішності власної діяльності й поведінки мий зв'язок модальності "Аутосимпатія" з модальністю "Самоповага" виступає структурною основою для функціонування особливого механізму захисту самоствавлення, коли через те, що особі є важко поважати себе, не витікає, що вона не повинна себе любити. Таким чином, емоційно-ціннісний компонент продовжує займати ядерну позицію й тим самим гальмувати процес формування самоствавлення.

Представлені кореляційні зв'язки модальностей емоційно-ціннісного компонента показують, що модальності інтегрують у систему, їх рівень задається їх особовим сенсом відносно мотивації морегуляції ("принцип смислової інтеграції"). У цьому компоненті самоствавлення відсутні зовнішні оцінні підстави, його рівень залежить від реальних успіхів і невдач підлітка, а від суб'єктивних критеріїв самооцінки й у цілому даний компонент є досить стабільним особистісним утворенням, відносно мало схильний до впливу поточного досвіду.

Аналіз кореляційних зв'язків модальностей емоційно-регуляторного компонента самоствавлення в основній групі показав наявність негативної кореляції між модальностями "Самоповага" та "Ставлення до інших", свідчить про конфліктність (не поважаю себе, означає зневага до інших для стосунків з іншими), про поляризацію ціннісно-смишлових утворень під час розвитку внутрішнього особистісного конфлікту, про відчуття інтелектуальної й емоційної напруженості, яке спонукає підлітків шукати шляхи подолання протиріччя.

Важливе значення для виявлення особливостей структурних компонентів самоствавлення має аналіз кореляційних зв'язків інтегративного відчуття "за" або "проти" власного "Я" ("Глобальне самоствавлення") з модальностями компонентів самоствавлення. Так, глобальне самоствавлення має негативну кореляцію з такими модальностями, як: "Самоповага" й "Позитивне очікуване ставлення інших", що вказує на те, що емоційно-ціннісному компоненті, вміст якого складають "Саморецепція", "Самоприйняття", "Аутосимпатія", відсутні зовнішні оцінні підстави, що рівень і знак глобального самоствавлення в меншій мірі залежить від реальних успіхів ("Самоповага", "Позитивне очікуване ставлення до інших") і невдач, а від суб'єктивних критеріїв, що ускладнюють формування реалістичної узагальненої оцінки свого "Я" як у

відсутність збалансованої взаємодії між складовими елементами системи, що призводить до дисбалансу та порушення цілісності та єдності системи. Це може призвести до порушення цілісності та єдності системи, що призводить до дисбалансу та порушення цілісності та єдності системи.

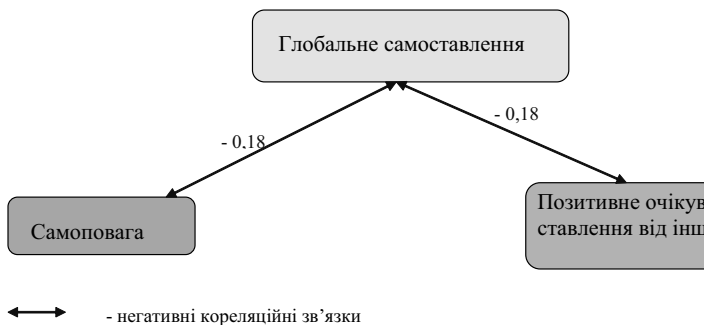

Рис. 1. Кореляційні зв'язки глобального самоставлення з модальністю емоційно-ціннісного компонента та модальністю емоційно-оцінного компонента самоставлення

Ми виходимо з того, що компоненти самоставлення виокремлюються як елементи єдиної системи, характер взаємозв'язків між компонентами самоставлення свідчить про зрілість і сформованість самоцінності. В структурі самоставлення відмічаються значення негативної зв'язності між модальностями емоційно-оцінного компонента з модальностями емоційно-ціннісного компонента й емоційно-регуляторного компонента. Встановлені кореляційні зв'язки демонструють, що самоставлення підлітків, які перебувають в умовах соціальної депривації, незбалансоване, менш впорядковане, незріле, несформоване. Це створює передумови для формування негативного ставлення до самоцінності, що утруднює процес самореалізації. Специфічна ситуація розвитку створює умови для нерівнобічного формування структурних компонентів самоставлення, що забезпечує різні реалізації функцій самоставлення, впливає на особливості зв'язності компонентами самоставлення та ступінь інтегрованості компонентів самоставлення в єдину систему.

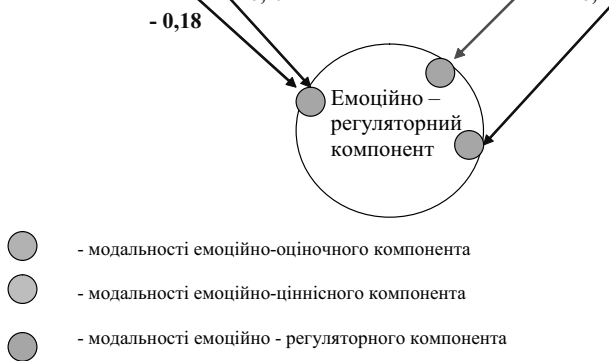

Рис. 2. Структура взаємозв'язків компонентів самоставлення

Складність побудови самоставлення, рівень вираженості самовираження і його окремих модальностей, а також його внутрішня структура обумовлені соціальною ситуацією розвитку особистості. Вплив соціальної ситуації розвитку здійснюється на різних рівнях і за допомогою різних механізмів залучення особистості у соціальні відносини. Соціальна ситуація неоднакова не тільки для різних індивідів, але і змінюється на життєвому шляху окремого індивіда, що призводить до закономірних змін його особистісної організації. Розвиток осіб в умовах особливо складної ситуації, коли обмежена можливість задовольнити життєві потреби, зумовлює виникнення такого психологічного явища як депривація. Втрата міжособистісних взаємодій з родинним середовищем позначається на особистісному розвитку, стає бар'єром між потенційними можливостями особистості та їх реалізацією, впливає на інтеграцію компонентів самоставлення в єдину систему, що, в свою чергу, призводить до формування дисгармонійного самоставлення і повноцінний перебіг особистісного становлення людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : в 2 т. / ред. А. А. Бодалева, Б. Ф. Ломова / Б. Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 1. – 230 с.

- рушителей / Г. К. Вилицкас, Ю. Б. Гиппенрейтер // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 45-62.
5. Выготский Л. С. Основы дефектологии / Л. С. Выготский. – СПб. : Лань, 2003. – 656 с.
6. Гозман Л. Я. Взаимосвязь отношения к себе и другим // Гозман, Ю. А. Алешина // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14: Психология. – 1982. – № 4. – С. 21-29.
7. Кордуэлл М. Психология: А-Я: Словарь-справочник / М. Кордуэлл. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.
8. Лисина М. И. Возрастные и индивидуальные особенности общения со взрослыми у детей от рождения до семи лет : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психол. наук : 19.00.01 / М. И. Лисина. – М., 1974.
9. Лисина М. И. Психология самопознания у дошкольников / М. И. Лисина, А. И. Силвестру. – Кишинев : Штиинца, 1983. – 100 с.
10. Малышева С. В. Образ "Я" и представление о сверстниках подростков, переживающих одиночество : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогическая психология" / С. В. Малышева. – М., 2003. – 25 с.

УДК 159.922

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТУВАННЯ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Войцехівська І. М.

У статті розкрито взаємозв'язок між розвитком психіки молодшого шкільного віку та освітою, навчанням і вихованням. Розглянуто як таку, що має практичне і теоретичне значення, процес формування понять як одну з найважливіших когнітивних функцій людини, що відіграє вирішальну роль в організації діяльності. Дана увагу сконцентровано на проблемі взаємозв'язків освітніх систем з розвитком психіки дитини. Проаналізовано три типи моделей, що відображають цю проблему.

Ключові слова: когнітивний розвиток, "зона найближчого розвитку", відтворення, мовомисленнєві процеси, мотивація, мислення, р